

Васиљ Јововић

Филозофски факултет, Никшић – Црна Гора

e-mail: vasilj@ac.me

ПОМЕНИ БОЖИДАРА И ВИЋЕНЦА ВУКОВИЋА У ЦРНОГОРСКОЈ ПЕРИОДИЦИ (1835-1941)¹

Апстракт: У периодици која је излазила на простору Црне Горе у периоду од 1835. године, када се појавила прва периодична публикација – алманах Грлица, до 1941. године, почетак Другог свјетског рата, један број историјских текстова односи се на штампаре Божидача Вуковића Подгоричанина и његовог сина Вићенца који су своју дјелатност обављали у Венецији. У овом раду биће приказани најважнији текстови заступљени у периодичним публикацијама које су излазиле на простору данашње Црне Горе у посматраном периоду о овим штампарима из Венеције. Текстови су дати хронолошки и по публикацијама у којима су излазили.

Кључне ријечи: штампарија, црногорска периодика, Божидар и Вићенцо Вуковић, Венеција.

У дугом временском периоду од 1835. до 1941. године простор данашње Црне Горе био је у склопу различитих државних формација. Црна Гора Петровића са престоницом Цетињем, временом је ширила своје границе тако да су се у њеном саставу 1878. године нашли градови Подгорица, Никшић и Бар. За вријеме Балканских ратова (1912, 1913) Црна Горе је такође проширила своје границе. Подручје Боке Которске било је до 1918. године у склопу Аустро Угарске монархије. Писање у периодици из периода теократске заједнице Његошевог времена, Књажевине/Краљевине Црне Горе одражавало је мишљење званичне политичке елите, пошто су периодичне штампане публикације већином исказивале став званичне државне политике. У том контексту су обрађиване и средњовјековне теме. Од 1918. године сви ови простори улазе у састав Краљевине СХС/Краљевине Југославије. Улазак Црне Горе у састав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, силазак са историјске позорнице династије Петровић Његош, страначке борбе између два свјетска рата, увођење шестојануарске диктатуре (1929), стварање Зетске бановине, убиство краља Александра Карађорђевића (1934), сукоб између фашизма и марксизма у идеологији, обиљежили су политички живот у Црној Гори, што се одразило и на писање у периодичним публикацијама у међуратном периоду. Простор данашње Црне Горе био је у склопу Зетске бановине (1929-1941). Писање у периодици одражавало је тадашње политичко стање и било је већином са позиција југословенског унитаризма.

Божидар Вуковић Подгоричанин (1466-1540) је значајна личност из српске културне историје. Оснивач је прве ћирилске штампарије у Венецији. Божидар Вуковић

¹ Овај рад је проистекао из једног дјела докторске дисертације: В. Јововић, *Средњовјековне историјске теме у периодици Црне Горе од 1835. о 1941. године*, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, одбрањене 23. 06. 2016. године.

је заједно са Ђурђем Црнојевићем, пред Турцима, напустио Црну Гору 1496. године и дошао у Венецију, гдје је основао своју штампарију 1519. године. У периоду од 1519. до 1540. године Божидар Вуковић је издао седам књига: „Псалтир“, „Служабник“, два „Зборника за путнике“, „Октоих петогласник“, „Празнични Минеј“ и „Требник“. Прва књига изашла из његове штампарије је „Псалтир“ (завршен 7. априла 1519. године). Ово издање допуњено је новим поглављима „Посљедовањем“ и „Часловцем“ (завршено 12. октобра 1520. године). „Зборник за путнике“ завршен је 6. марта 1520. године (друго издање 1536). У периоду од 1520. до 1535. године није позната ни једна нова Божидарева књига. Године 1535. Божидар почиње да штампа „Октоих петогласник“ који је завршен 27. јула 1537. године, а 19. јануара 1538. године завршава „Празнични минеј“. Последња књига коју је издао Божидар Вуковић је „Требник“, изашла из штампе између 1538. и 1540. године, јер је прије те године Божидар умро.² Дјелатност штампања књига у Венецији наставио је Божидарев син Вићенцо (1518-1575). Током свог двадесетогодишњег рада у Вићенцовом штампарско-издавачком предузећу прештампано је шест ранијих Божидаревих књига: „Псалтир са посљедовањем“ (1546), „Зборник за путнике – Молитвеник“ (1547), „Служабник“ (1554), „Зборник за путнике“ (1560), „Псалтир с посљедовањем“ (1561) и „Октоих петогласник“ (око 1560).³

Период од 1835. до 1918. године

У периоду од појаве прве периодичне публикације *Грлице*, 1835. године, до краја Првог свјетског рата о Божидару Вуковићу и његовом сину Вићенцу највише се писало у часописима *Просвјета* и *Глас Црногорца*.

Часопис који је доносио највише података о српским старинама је била цетињска *Просвјета* која је излазила од почетка 1889. до краја 1901. године. У току тринаестогодишњег излажења *Просвјета* је имала три редакције: Јована Павловића (1889-1891), Јована Сундечића (1892-1894) и Јована Љепаве (1895-1901).⁴ Програм часописа је објављен у виду књижевног огласа у *Гласу Црногорца* – званичном органу црногорске државе.⁵ Знатну пажњу *Просвјета* је посвећивала описима и сакупљању грађе о црквама и манастирима.⁶

Црногорска журналистика почиње недељним листом *Црногорац*, који се бавио политичком и културном проблематиком. Излазио је на Цетињу од 23. јануара 1871. до 15. фебруара 1873. године. Уредник му је био Симо Поповић, а власник Јован Сундечић.

2 Вујошевић 1981, 10-14. Душан Мартиновић наводи девет књига: „Псалтир са посљедовањем“ (1519), „Служабник“ (1519), „Зборник за путнике“ (1520), „Псалтир са посљедовањем“ (1520), „Зборник за путнике - Молитвеник“ (између 1520 и 1527), „Зборник за путнике - Молитвеник“ (1536), „Октоих петогласник“ (1537), „Празнични минеј – Саборник“ (1538) и „Молитвеник - Требник“ (око 1538-1540), в. Мартиновић 2006а, 75-80.

3 Мартиновић 2006б, 93-95.

4 Мартиновић 1979, 5.

5 „Потреба је Митрополији Црногорској као и Министарству Просвјете и свештенству и учитељству нашем да имају у земљи свој лист...Просвјета ће бити службени лист Митрополије Црногорске и књ. Министарства Просвјете, а биће подијељен на двоје: на службени дио, у којем ће се доносити закони, наредбе, правила, упуства, расписи и уопште сва званична саопштења Митрополије Црногорске и књ. Министарства Просвјете; и на несљужбени дио, који ће доносити поучне, популарно писане чланке из свијех струка просвјете, нарочито пак из предмета који се тичу цркве и религиозног морала, школе, наставе и васпитања“, *Просвјета лист за цркву и школу*, Глас Црногорца, XVIII/ 1889, бр. 9, 3-4; бр. 10, 3; бр. 11, 3-4.

6 Мартиновић 1979, 7.

Иако није носио никакав званични поднаслов, лист је био, у ствари, орган ондашње црногорске државне управе и један од органа Уједињене српске омладине. *Црногорац* је без резерве пропагирао идеје Уједињене српске омладине, а посебно идеје Светозара Марковића. Због Марковићевих идеја дошло је до полемике са неким присталицама Уједињене омладине, између осталих са Миховилом Павлиновићем, који је веома замјерио *Црногорцу* што напада Ватикан и папу.⁷ Због антитурског и антиаустријског писања *Црногорац* је био забрањен на турској и аустријској територији. Не одричући се подстрекавања српског народа на устанак против Турске, нити антиаустријске пропаганде, *Црногорац* је промјенио име и појавио се 21. априла 1873. године под именом *Глас Црногорца* и излазио до 1. октобра 1877. године (бр. 62) када прави прекид због ратне ситуације. Од 6. јануара 1879. године продужује редовно излажење до 20. децембра 1915. године. Тада опет због ратних прилика, престаје да излази, али га црногорска влада у избјеглиштву обнавља од 22. јануара 1917. до 18. јуна 1922. године, у Неју код Париза, а затим у Риму. *Глас Црногорца* је црногорски лист с најдужим излажењем. У периоду самосталне црногорске државе лист је излазио на Цетињу. Цетињско издање (2277 бројева) излазило је једанпут седмично, а бројеви изашли у иностранству (96 бројева) објављивани су према службеној потреби. Наслов листа се није мијењао, сем што је од 1917. године носио упоредни назив на француском језику. Поднаслов је до почетка 1879. године био „Неђелни лист за политику и књижевност“, а од тада до краја 1915. године „Лист за политику и књижевност“ (на првој страници има рубрику „Службени дио“).⁸ За педесет година излажења *Гласа Црногорца* четворица уредника били су са простора Црне Горе (Лазар Томановић, Живко Драговић, Алекса В. Мартиновић, Иво Јовићевић), а остали су били из разних других јужнословенских крајева (Симо Поповић, Стево Чутурило, Јован Павловић, Божо Новаковић, Лаза Костић, Милош Живковић, Филип Јерговић, Милан Рамадановић, Славо Рамадановић, Иво Јовићевић, Милан Павловић, Вељко Милићевић, Перо Богдановић, Борислав Сл. Минић).⁹ *Глас Црногорца* није био само званични орган црногорске владе. Он садржи изванредан материјал за проучавање политичких, културних, просвјетних, научних и књижевних прилика друге половине XIX и прве двије деценије XX вијека. Овај лист је први у Црној Гори почео да систематски објављује ретроспективну библиографију (1886. и 1913. године). Без овог листа се у цјелини не би могла, за овај период, писати политичка и културна историја Црне Горе, јер је велики дио архивске документације пропао у ратовима. У ствари, све важније покрете и друштвена гibaња у Босни и Херцеговини, Далмацији, Србији, Војводини, Бугарској *Глас Црногорца* је пратио својим коментарима. Лист је отворено позивао на борбу против анексије Босне и Херцеговине 1908. године. Осим црногорске интелигенције која се бавила књижевношћу и журналистиком, а која је започињала бављење научно-истраживачким радом и оглашавала се у *Гласу Црногорца*, странице овога листа биле су доступне и другим сарадницима и људима од пера из свих јужнословенских крајева. Лист је доносио и преводе познатих свјетских класика. Због недостатка или помањкања архивске грађе и других докумената *Глас Црногорца* је често главни, понекад једини извор за проучавање прошлости Црне Горе са разних аспеката.¹⁰

У часопису *Просвјета*, у рубрици „Старине“, објављивани су многи текстови о старим српским црквеним споменацима. У једном од тих текстова Иларион Руварац је у

7 Мартиновић 1965, 64.

8 Мартиновић 1995а, 379.

9 Мартиновић 1995а, 381-382.

10 Мартиновић 1965, 66-68; Мартиновић 1995а, 383

оквиру описа манастира у Скадарском басену, писао и о цркви на Старчевој Горици, која се везује за име Божидача Вуковића.¹¹ Наводећи да је манастир Старчеву Горицу основао старац Макарије у вријеме Тураћа I Балшића, Иларион Руварац наводи да је у њој сахрањен штампар Божидар Вуковић и да манастир и црква на Страчевој Горици 1440. године нијесу били пусти, већ се у њима држала служба.¹²

Руски научник Павле Аполонович Ровински у оквиру своје „Историје о Црној Гори“, коју доноси *Глас Црногорца*, говорећи о Ободској штампарији наводи да се штампање књига није зауставило на овоме, већ је дјело штампања књига продужио Божидар Вуковић од Турића Подгоричанин, који је отворио штампарију у Венецији, гдје су се штампале различите црквене књиге.¹³ Подгоричанин Божидар Вуковић у поговору књиге „Синаксар“ („Зборник за путнике“) из 1520. године, прича да кад је дошао у град Млетке и видео Нијемце и Грке и друге народе гдје састављају божанска „писања“ зажелио се и он да се и „наша српска“ састави.¹⁴ Причајући о Подгорици, Ровински наводи да је Подгорица је припадала средњој Зети, а данас каже Ровински, Зетом се назива равница између ријеке Цијевне и Скадарског језера. Ровински истиче да

11 Иларион (Јован) Руварац (1832, Сремска Митровица – 1905, манастир Гргетег) је био први школовани српски историчар, побуњеник против романтичарских заблуда у историји и предводник критичког правца у историографији, в. Р. Самарџић 2009, 563. Гимназију је учио у Сремским Карловцима и двије последње године у Бечу. Студирао је права у Бечу (1852-1865), упоредо се бавећи и историјом. Карловачку богословију завршио је 1859. године, поставши затим професор у гимназији у којој је и сам учио. Године 1861. Јован Руварац се замонашио у манастиру Крушедол узевши монашко име Иларион, под којим је објавио највећи број својих историјских расправа. Од 1872. године је професор Карловачке богословије, чије је, једно вријеме, био и ректор. Због неприлика са патријархом Германом Анђелићем остао је до своје смрти као настојатељ манастира Гргетега. Године 1869. Руварац је изабран за члана Српског ученог друштва, а почетком 1888. године међу првима је постао редовни члан Српске краљевске академије, в. Веселиновић 1997, 627-629. Руварац је од 1867. године до своје смрти, готово четири деценије, проучавао сва раздобља српске историје. Био је непоколебљив у свом схватању да без критички испитане грађе нема историје и на првом мјесту је објављивао изворе, в. Самарџић 2009, 563-568.

12 Руварац 1894, 478-479. Син Божидача Вуковића, Вићенцо, 1540. године пренио је очеву тијело на „баштину“ и сахранио га на острву Старчева Горица у Скадарском језеру, в. Стојановић 1902, I, бр. 438, 443, 444, 445 и 534.

13 Павле Аполонович Ровински (1831, Гусевка – 1916, Петроград). Након завршетка Филолошког факултета на Казанском универзитету, био је неко вријеме, предавач историје књижевности. Због револуционарних идеја протјеран је у Сибир, али је успио да побјегне и преко Монголије, стигао је 1867. године у Србију, гдје је остао до 1870. године. Око пола године 1878. је био у Босни и Херцеговини, али је и одатле прогнан. Маја 1879. године доспио је у црногорску престоницу Цетиње, и у њој, с мањим прекидима, провео је око 27 година. Павле А. Ровински се преко тридесет година (све до краја живота) интензивно бавио научно-истраживачким радом о Црној Гори. Његова научна радозналост и преокупација задиру у више научних грана: археологију, географију, историју, етнографију, фолклористику, филозофију, филологију, историју књижевности, спелеологију, ботанику и др. Овај неуморни истраживач написао је више о Црној Гори него ико прије и после њега. Нарочит значај свакако имају његове посебне студије, поготову његово живоотно и вишетомно дјело: „Црна Гора у прошлости и садашњости“. Ово његово капитално дјело у три тома са шест свезака, на преко 3700 страница, објавила је Руска академија наука (I том је штампан у Петрограду 1888, четири свеске II тома објављене су 1897, 1901, 1905 и 1909, док је III том изашао 1915. године). У овом дјелу је након прилично исцрпног географског приказа, дат историјски преглед Зете и Црне Горе до почетка XIX вијека. Његов приступ у оцјени историјских извора је у основи исправан и са доста критичког становишта. Његова историја Црне Горе излазила је у наставцима у *Гласу Црногорца*, в. Мартиновић 1983, 127-141.

14 Ровински 1891, 17, 2-3.

географска имена свједоче да је то чиста српска земља. Појава Божидача Вуковића Подгоричанина на пољу штампања књига довољно говори о култури која је владала у Подгорици. Зато су Подгоричани и остали вјерни својој православној цркви, а подгорички потурчењаци као и у Зети већином су дошљаци.¹⁵

Филип Радичевић је писао о „Барском Псалтиру“ Вићенца Вуковића. „Барски псалтир“ је писан славеносрпским нарјечјем и штампан је у Венецији. Псалтир садржи у себи (без изгубљених) 261 лист. Радичевић га је пронашао у цркви Св. Николе у Барском приморју.¹⁶ Филип Радичевић је по дозволи мјесног пароха о. Василија Вукотића ради проучавања понио псалтир на Цетиње, у намјери да се ради очувања преда или митрополијској библиотеци или Зетском дому.¹⁷ О књигама Божидача и Вићенца Вуковића које је нашао у манастиру Пива, писао је такође Радичевић у *Просвјети*.¹⁸ Филип Радичевић је истовремено писао о Божидару и Вићенцу Вуковићу и у новосадској штампи, посебно у часопису *Јавор*.¹⁹

Колики је значај уживао Божидар Вуковић у тадашњем црногорском друштву указује чињеница да је једна штампарија у Подгорици носила његово име. Ријеч је о „Акционарској штампарији Војвода Божидар Вуковић“, у којој су се штампале новине *Слободна ријеч* (политички лист, који је важио као полувластичан орган црногорске владе, Подгорица, 1907-1908). Приликом прославе четиристогодишњице Ободске штампарије Павле А. Ровински је написао текст „Ободска штампарија и њен значај на словенском југу“ (1895) у коме је нарочито пажњу посветио Божидару Вуковићу. Ровински истиче да Вуковић наставља у Венецији рад Ободске штампарије, што се види из чињенице да он своју прву књигу „Октоих“ штампа почев од петог гласа, док су прва четири гласа била штампана у оквиру „Октоиха“ штампаног на Ободу. Од Божидача рад прелази на његовог сина Вићенца Вуковића. Ровински казује да је Божидарев унук Димитрије у Трговишту (Румунија) штампао књигу „Апостол“.²⁰ Ровински такође наводи да је у Вуковићевој штампарији у Венецији радио Пахомије, без сумње један од оне осморице који су штампали ободски „Октоих“.²¹ Монах Пахомије био је главни штампар Божидача Вуковића у Венецији од 1519. до 1529. године. Под његовим „рукођелисањем“ штампане су три ћириличне литургијске књиге: „Служабник“ (1519), „Псалтир са посљедовањем“ (1519) и „Зборник за путнике“ или „Молитвеник“ (1520).²²

15 Ровински 1891, 16, 3. Касније је као мала књижица објављено писање Ровинског о Божидару Вуковићу, в. 3. Г. 1925.

16 Радичевић 1889, 4-5, 132-134. Филип Радичевић (1839, Цетиње - 1917, Бар). Међу истакнутим сакупљачима народних умотворина из Црне Горе, признатим и познатим просвјетним и културним посленицима Цетиња и Црне Горе друге половине XIX и почетком XX вијека, спада и Филип Радичевић. Потомак је старе зетске породице Радичевића из села Бериславаца, коју крајем 15. вијека помиње господар Зете Иван Црнојевић у свом „Крусоволу“, познатом у историографији још и под именом „Цетињски летопис“. Круг Радичевићевих интересовања био је прилично широк. Истакао се као сакупљач усменог народног стваралаштва и историјске грађе (записа, натписа, старих писама и др.). Пописивао је и описивао ријетке рукописне и штампане књиге, сакралне објекте и црквене знаменитости. Посебно значајно тематско подручје Радичевићевог рада су археографска истраживања, бављење старом рукописном и штампаном књигом, те описивањем старина уопште. Иако су његова тумачења често некритички интонирана, карактер васколиког материјала који је приредио није за потцењивање, в. Мартиновић 1987, 69-90.

17 Радичевић 1889, 132.

18 Радичевић 1893а, 8, 279-281; Радичевић 1893б, 11, 411-412.

19 Радичевић 1885, 38, 1211-1213; 39, 1241-1144; Радичевић 1887, 36, 575-576; Радичевић 1888а, 17, 269-270; Радичевић 1888б, св. 20, 314-315.

20 Ровински 1895а, 40-46.

21 Ровински, 1895б, 283.

22 Мартиновић 1995б, 42-45.

О томе колики су значај заузимали Божидар и Вићенцо Вуковић у српској историји говоре и бројна историографска дјела објављена у XIX вијеку и почетком XX вијека. Прегледом библиографије Божидара и Вићенца Вуковића од 1728. до краја 1918. године регистровано је 365 библиографских јединица који се односе на њих.²³

Период између два свјетска рата (1918-1941)

У периоду између два свјетска рата о Божидару и Вићенцу Вуковићу највише је писано у часописима: *Зета*, *Зетски гласник* и *Записи*.

Маја мјесеца 1930. године појавио се недељни лист *Зета* који је излазио до 24. јуна 1941. године у Подгорици.²⁴ *Зета* је доносила политичке чланке, третирала економске и културне проблеме, доносила историјске и књижевне прилоге. Услед слабог уређивања лист није успио да добије већи број читалаца. Растурао се у малом броју примјерака по варошима, док се нешто више читао у Подгорици и подгоричком срезу. Недељни лист *Зета* имао је и посебне осврте на културни и просвјетни живот у Бановини. Странице *Зете* биле су отворене за све припаднике бивших политичких странака које се укинуте 6. јануара 1929. године. *Зету* је уређивао Јован П. Вукчевић, који је истовремено био и власник штампарије у којој је лист штампан. Мали тираж омогућавао је излажење листа у дужем периоду. Иако се није радило о „великој новини“, која се углавном читала у Подгорици, на њеним страницама промовисане су идеје Комунистичке партије Југославије и Федералистичке странке.²⁵

Зетски гласник (Цетиње, 1931-1941) доносио је политичке чланке, репортаже, књижевне, историјске и етнографске прилоге. Био је званични орган Зетске бановине. Након конституисања органа Банске управе приступило се и прилагођавању *Службеног листа* потребама увођења југословенске идеологије у унутрашњи простор Зетске бановине. Рјешењем и одобрењем бана, *Службени гласник* је априла 1931. године промјенио назив у *Зетски гласник*. Садржај листа је проширен дјелом који је био информативног карактера. За уредника *Зетског гласника* умјесто Милана Рамадановића постављен је дописник Централног прес-бироа из Зетске бановине Вуко Митровић. У *Зетском гласнику* редовно је објављивана грађа Државног архива на Цетињу, коју је сређивао и објављивао Душан Вуксан, као и прилози из историје и етнографије. *Зетски гласник* је био добро уређиван лист и имао је препознатљиву југословенску концепцију коју је задржао до краја 1941. године.²⁶

У публицистичком тексту, у часопису *Зета*, заснованом на историјским подацима, изнијето је јавно предавање министра у пензији Сава П. Вулетића држано у Подгорици 10. априла 1938. године.²⁷ Вулетић је о војводи Божидару Вуковићу

23 Маринковић 1989, 61-96.

24 У литератури је забиљежено да је лист *Зета* престао да излази 6. априла 1941. године. Његово поновно излажење, када се отворено ставио у службу италијанских окупационих власти, прећутано је, в. Мартиновић 1965, 80.

25 Бабовић – Распоповић 2002, 172-173.

26 Бабовић – Распоповић 2002, 165-166.

27 Саво П. Вулетић (1871, Голубовци - 1945) просвјетни радник, књижевник, политичар и један од најистакнутијих црногорских економских мислилаца. Гимназијско и стручно-педагошко образовање (учитељску школу) стекао је у Београду. Пројеран је из Београда 1898. године последице ивањданског атентата на краља Милана Обреновића. У Црној Гори бавио се просвјетно - образовним радом. Између два рата био је члан Црногорске федералистичке странке. Вулетић је писао радове из области педагошке теорије и праксе, методике наставе, из историје, фолклористике, права и нарочито из области економике. Писао је о Скадру у српској историји и

Подгоричанину излагао поводом стварања Одбора за подизање споменика војводи Божидару Вуковићу у Подгорици. Како Вулетић истиче: „Врлом српском патриоти и у Европи истакнутом културном раднику из друге половине XV и прве половине XVI вијека“.²⁸ На почетку текста, Вулетић износи значај открића Гутембергове штампарије (1452) и значај штампара Божидара Вуковића Подгоричанина, који је био међу првим штампарима у Европи. Вуковић се родио нешто иза 1450. године, у Подгорици, мјесту Ђулићима, гдје се како каже аутор, виде и данас остаци двора властееоске породице Вуковића. Вулетић наводи да је Божидар Вуковић као млад напустио Зету и отишао у Венецију, гдје је и умро 1538. године. Вулетић сматра да је трудом и трошком Божидара Вуковића, који се у Венецији бавио словенском типографијом и стекао знатно материјално богатство, настала у Зети штампарија којом је руководио калуђер Макарије, који се под Вуковићевим руководством усавршио у Венецији штампарству. Вулетић је мишљења „да је Вуковић фактички отац те наше прве штампарије“ и он за почетак рада Ободске штампарије узима 1483. годину. Вулетић наводи да се код Чепурака, са јужне стране старе подгоричке вароши и данас налази махала која носи име Вуков бријег, ту су се по његовом мишљењу налазили дворови племићке породице Вуковића, а њихово пољско имање налазило се у Ђурићима, данашњим Ђулићима сјеверно од Подгорице. Вулетић износи претпоставку да је у родном мјесту Божидара Вуковића, постојала штампарија, јер су на том локалитету пронађена слова каква су се налазила на Ободу и то прије 1478. или 1479. године када је овај крај потпао под Турке, као и да је у времену прије него што је прорадила штампарија на Ободу, Божидар Вуковић у Венецији био до крајности и својом личношћу и својим иметком ангажован за словенску типографију.²⁹

У публицистичком тексту програмског карактера, који потписује новинар Блажо Ђуровић, објављеном у часопису *Зета* приликом откривања споменика Божидару Вуковићу, истакнут је његов значај у „југословенским“ оквирима. У тексту је дат осврт на његов живот и рад, напомињући да је он на самртној постељи оставио у аманет свом сину Вићенцу да га сахрани у домовини. Вићенцо је испунио очеву жељу и сахранио га на острву Старчеву у Скадарском језеру.³⁰ Ђуровић казује да је спомен биста војводи Божидару Вуковићу, црногорском просветару и штампару, откривена у Подгорици 25. јуна 1939. године. Аутор истиче да је војвода Божидар Вуковић први југословенски штампар. Божидар је рођен у Подгорици, око 1450. године, у мјесту Ђулићима, у имућној српској породици Вуковића. Двори Вуковића били су на лијевој обали Мораче и њихове темеље видио је Блажо Ђуровић. Божидарева је тежња да се ширињем књига не угаси вјера српског народа, као што се угасио његов политички живот, истиче Ђуровић и наглашава да Божидар Вуковић полази са гледишта, потпуно исправног, да се један народ може одржати и под најтежим околностима само ако је културно подигнут и изграђен. Ђуровић уочава Божидаров жал за домовином и цитира његове ријечи: „Јако да буде воља Божја, мислим да ову штампарију изнесем у своју отаџбину, дако Бог изволи и по мојој смрти да се неко потруди да штампа своме роду књиге, које су нам безбожници уништили.“ Ђуровић сматра да је Божидар Вуковић кратко вријеме имао штампарију у Горажду, али пошто се није могао тамо одржати,

односу Црне Горе према њему у *Записима*, о Божидару Вуковићу Подгоричанину у *Зети* и о наставним плановима за основну школу у *Гласу Црногорца*, в. Мартиновић 1990, 195-199.

28 Вулетић 1938, 16, 4.

29 Вулетић 1938, 4.

30 Божидар Вуковић је сахрањен у Богородичном манастиру на острву Старчеву, у јужној бочној капели, чије су мошти по његовој жељи, забиљеженој у тестаменту, биле ту пренесене из Венеције, в. Ђурић 1970, 419.

опет се вратио у Венецију. Као годину упокојења Божидача Вуковића аутор наводи 1528. Истичићи значај Црнојевића штампарије и Вуковићеве штампарије, Ђуровић на крају текста закључује: „Ако дакле, по Волтеру, оцу новинарства, свијет припада перу а не мачу, онда Црној Гори у Словенству припада и мач и перо.“³¹

У једном тексту публицистичког карактера, објављеном у часопису *Зета*, говори се о књизи Савића Марковића Штедимлије „Црногорске штампарије у XV вијеку“. Аутор овог приказа напомиње да је Штедимлија из намјере да обиљежи два важна културна датума (400-то година од смрти штампара Божидача Вуковића и 455 година од како је Иван Црнојевић подигао Ободску штампарију) написао расправу о црногорским штампаријама у XV вијеку. Књига је изашла у библиофилском издању књижаре Ђорђа Ђелапа (Трг краља Александра 8) у Загребу 1938. године.³²

Поводом откривања спомен бисте Божидару Вуковићу у Подгорици и четиристогодишњице његове смрти писано је и у *Зетском гласнику*.³³ Текст идеолошког карактера преноси дјелове из књиге Савића Марковића Штедимлије „Црногорске штампарије у XV вијеку“. У тексту се наводи да је Божидар Вуковић био логотет Ђурађа Црнојевића и да је заједно са њим напустио Црну Гору 1496. године пред најездом Турака и склонио се у Венецију. Штедимлија наводи ријечи Божидача Вуковића, који за себе каже да је „од земље Диоклетиске, која је у предјелима македонским, од града званог Подгорица, који је близу града Диоклетије, који је негда сазидао Диоклетијан ћесар у име своје“ и који се потписивао „Божидар Вуковик' от' Гиурик' Подгоричанин“. Штедимлија наводи мишљење Андрије Јовићевића који на основу народног предања сматра да је Божидар Вуковић из села Ђулићи које се налази у Момишићима (с десне стране Мораче, према Везировом мосту, на један километар од Подгорице) и да је ту била Вуковићева штампарија. То мишљење усвојио је и Александар Соловљев тврдећи да се Божидар Вуковић родио у околини Момишића.³⁶ Штедимлија истиче да о томе ко је био Божидар Вуковић постоји неколико претпоставки, али да се ниједно мишљење не може бранити вјеродостојним аргументима, наводећи Илариона Руварца који се пита да ли је Божидар Грк (који се помиње 1486. године као логотет) истовјетан са Божидаром Вуковићем који је штампао књиге. Штедимлија наводи Д. Поповића који сматра да је он могао бити заиста прави Грк, који је своје име Теодор, превео на српски. Поповић се у својој тврдњи позива на ријечи Вићенца Вуковића који као свог претка означава грчког цара Константина Великог. Штедимлија наводи и Ровинског који сматра да је тај логотет био Божидарев отац и сарадник Ивана Црнојевића и закључује да је Божидар Грк, логотет, истовјетан са штампаром Божидаром Вуковићем.³⁷

У *Зетском гласнику* Влажо Ђуровић је писао о Црногорцима као првим штампарима у Румунији,³⁸ а Василије Драговић о утицају штампарије Божидача

31 Ђуровић 1939, 25, 1.

32 Црногорске штампарије 1938, 8, 3.

33 Штедимлија 1939б, 784, 2.

34 Савић Марковић Штедимлија (1906, Подгорица – 1971, Загреб), публициста. Гимназију је завршио у Лесковцу (1930). У Загребу започиње плодну новинарску, публицистичку и књижевну каријеру. До 1941. године објавио је преко 500 текстова и сарађивао у преко 80 листова, часописа и посебних публикација. Као страстан полемичар водио је бројне полемике и расправе у штампи и стручним публикацијама, в. *Istorijski leksikon* 2006, 4, 854-856.

35 У преговорима и поговорима својих књига Божидар Вуковић каже да је из Ђурића код Подгорице („Подгоричанин от Ђурић“), в. Штедимлија 1939б, 2.

36 Соловљев 1934, 78, 10; Јовићевић 1926, 382

37 Штедимлија 1939б, 2.

38 Ђуровић 1937, 10.

Вуковића у Бугарској.³⁹ Такође се поводом четиристогодишњице смрти Божицара Вуковића, откривања његовог споменика у Подгорици и издавања „Споменице“ појавио извјестан број текстова у *Зети* и *Зетском гласнику*.⁴⁰

Активност државе у области културе у Зетској бановини била је усмјерена преваходно на главне институције културе (Државни музеј, Државни архив, Позориште Зетске бановине, Соколи), као и на главно информативно гласило *Зетски гласник*. Приватном иницијативом није се могао надомјестити претежно оскудан званични информативни простор, како због материјалних околности тако и због ограничења која је правио Закон о штампи. Са становишта учешћа приватне иницијативе у креирању културног живота Бановине, у врло тешким економским и социјалним условима, врхунац је достигнут покретањем часописа *Записи* на Цетињу.⁴¹

Часопис *Записи* покренут је јула мјесеца 1927. на иницијативу културних и јавних радника са Цетиња. Часопис је имао двије редакције. У првој, док је часопис био научни и књижевни, редакцијски колегијум су сачињавали професори Душан Д. Вуксан, Илија Зорић, Радосав Меденица, Милан Вукићевић и Видо Латковић. Часопис је излазио у мјесечним свескама од 1. јула 1927. до 1. априла 1933. године. Укупно је изашло 70 свезака ове серије. Главни уредник био је Душан Д. Вуксан. У другој редакцији часопис је излазио као гласник Цетињског историјског друштва у мјесечним свескама, почев од 1. јануара 1935. године до 1. априла 1941. године. Уредник је био Душан Д. Вуксан, мада се у то вријеме као пензионер преселио у Београд. Одговорни уредник је био Ристо Ј. Драгићевић, професор са Цетиња. Укупно ова серија има 76 свезака. Све до априла 1933. године *Записи* су излазили као часопис за науку и књижевност. Посебну озбиљност часопису је давало објављивање чланака, мемоара и других текстова у вези са црногорском културом и политичком историјом. Редовно је уређивана рубрика „Грађа за историју и фолклор“, која је била изузетно значајна јер је пред читаоце износила много докумената из Цетињског архива, која су преко *Записа* први пут јавно публикована, а и многа сачувана до данас. *Записи* су услед недостатка одговарајуће шире сарадње и материјалне потпоре запали у кризу. То је условило да током 1933. године, након седам година излажења, часопис буде обустављен.⁴² Рад часописа је обновљен послје двогодишње паузе. Под пресједништвом митрополита црногорско-приморског др Гаврила Дожића, одржана је оснивачка сједница Цетињског историјског друштва на којој је митрополит образложио потребу за оснивањем друштва, подвлачећи нарочито „слабо познавање прошлости Црне Горе“, али и то да „многобројна драгоцјена изворна грађа пропада те је треба што прије сачувати за науку“.⁴³ По конституисању Историјског друштва, на сједници од 7. марта 1935. године која је била посвећена часопису, одлучено је да *Записи* „који су досадашњим излажењем и уређивањем стекли добар глас да буду орган Друштва“. У току излажења од јануара 1935. до априла 1941. године, *Записи* су на 4864 стране објавили око три хиљаде нових архивских докумената. Сви чланци, расправе, па и коментари рађени су углавном на основу до тада непознате архивске грађе. И многи прикази књига и чланака попуњавани су подацима из архивских докумената. Почетком Другог свјетског рата и италијанске

39 Драговић 1939, 9.

40 Маринковић 1989, 109, 110-111, 112-113.

41 Бабовић - Распоповић 2002, 176.

42 Поводом престанка излажења *Записа* њихов дотадашњи уредник Душан Вуксан је записао: „Њих је убио немар наших људи, који су не водећи много рачуна о образу годинама примали часопис не плаћајући га. Ја нарочито кажем примали, а не читали, јер да су га читали, вјерујем да би им било теже допустити да пропадне“, в. Пејовић 1967, 391-403.

43 Драгићевић 1967, 405-421.

окупације Црне Горе, уредник *Записа* Ристо Ј. Драгићевић није се одазвао позиву Привременог црногорског комитета и италијанских окупационих власти да настави издавање часописа. Овим чином ускратио је могућност стварања привида нормалног културног и научног живота у Црној Гори под италијанском окупацијом, а са друге стране, очувао је високо мјесто које је овај часопис у културној баштини Црне Горе заузимао.⁴⁴

Српски историчар Ђорђе Сп. Радојичић (1905-1970) је у часопису *Записи* писао о „тобожњем“ зборнику Вићенца Вуковића. Радојичић пише да је Љубомир Стојановић један од својих „Прилога ка библиографији старих српских штампаних књига“ (шести по реду) посветио „Новом зборнику“ Вићенца Вуковића (*Глас СКА*, 66, 1903, 21-22). Одломак тог Зборника Стојановић је нашао у збирци Народне библиотеке у Београду. По њему, та стара српска штампана књига до сада није позната у библиографији. Да је она из штампарије Вићенца Вуковића, Стојановић је закључио по начину обиљежавања кватерниона. Тај свој закључак он није сматрао за поуздан, па је због тога у наслову свога прилога ставио знак питања поред имена Вићенца Вуковића. Радојичић истиче да је Стојановић погријешио што је одломак огласио за неки „Нови зборник“ који је можда из штампарије Вићенца Вуковића. Радојичић закључује да је тај одломак уствари дио Зборника, који је, с благословом Стефана игумана храма Пречисте Богородице, штампао јеромонах Сава од манастира Дечана. Књига је довршена 19. маја 1597. године, а штампана је у штампарији Ђована Антонија Рампацета у Венецији. Како је та штампарија она иста коју је основао Божидар Вуковић, а од Божидара наследио његов син Вићенцо, није ни мало чудновато, истиче Радојичић, што је Зборник из 1597. године штампан словима Божидарева штампарије.⁴⁵ Млечанин Рампацето је 1597. године објавио два издања буквара, првог штампаног буквара у историји српске писмености.⁴⁶

У првој фази своје штампарско-издавачке дјелатности Вићенцо Вуковић је првих година постигао добре пословне резултате благодаречи солидно постављеној организацији штампарског рада и књижарској мрежи, да би убрзо, због нелојалне конкуренције домаћих штампара на Балкану, запао у економску кризу. Другу фазу штампарског предузећа Вићенца Вуковића чини само штампарски рад, пружање графичких услуга другим издавачима (Стефан Мариновић „од Скадра“ 1561-1563; Јеролим Загуровић Которанин 1569-1570). Да ли је Вићенцо своју штампарију отуђио прије истека рока његове монополске привилегије (1571) не може се поуздано утврдити. Извјесно је, међутим, да ју је отуђио тих година. Већ 1597. године Вићенцова типографија је била у власништву Млечанина Ђованиа Антониа Рампацета, а почетком XVII вијека у посједу браће Гинами.⁴⁷

У *Записима* се појавио још један интересантан податак да су у манастиру Св. Николе у селу Крстецу у околини Прилепа нађене, уз „Октоих – првогласник“ из Црнојевића штампарије (1494), и двије књиге из штампарије Божидара Вуковића: „Служабник“ и „Триод“.⁴⁸

Уочи Другог свјетског рата обиљежена је четиристогодишњица смрти Божидара Вуковића Подгоричанина. Поводом јубилеја 1939. године у Подгорици је изашла „Споменица војводе Божидара Вуковића – Подгоричанина: поводом четиристогодишњице од његове смрти“. „Споменицу“ је издао Одбор за подизање

44 Бабовић - Распоповић 2002, 179.

45 Радојичић 1940б, 57-58.

46 Краут 1985, 28.

47 Мартиновић 2006б, 96-98.

48 Влаховић 1940, 252.

споменика и издавање споменице.⁴⁹ У оквиру јубилеја подигнута је спомен-биста, постављена на обали Рибнице у градском парку на Немањиној обали, рад академског вајара Риста Стијовића.⁵⁰ У „Споменици“ је Саво П. Вулетић дао опширан текст о војводи Божидару Вуковићу износећи већ позната сазнања о његовом животу и дјелу.⁵¹ Штедимлија је у години јубилеја у Загребу објавио једну омању брошуру о Божидару Вуковићу.⁵² Крсто В. Марковић је Божидару Вуковићу Подгоричанину посветио пјесму, која је први пут објављена 1903. године у Загребу, а касније је штампана и у „Споменици“.⁵³ У пјесми, између осталог, говори о Божидаревом поријеклу и његовом значају у српском народу:

„Теб' који се сад убрајаш
Међ' први ни великане.
Што је Зета одњихала
Од кад своје броји дане.

Кој' борцима Подгорице
Истрајности с' примјер био,
Теби који Српству цјело
Користи си допринио.“⁵⁴

На свечаности поводом откривања споменика Божидару Вуковићу Подгоричанину (1939), поред осталих, говорили су представници Цетињског историјског друштва, редакције „Записа“, културно-просвјетне секције Уједињеног радничког синдикалног савеза и студентске задруге „Самопомоћ“. У говору овог последњег који је једини објављен у цјелини, документовано је изложено схватање о културном наслеђу и значају које оно има у борби напредних снага за прогрес у сваком погледу. Новчаним прилозима је омогућено подизање споменика и издавање „Споменице“.⁵⁵

О Божидару Вуковићу се писало и у тадашњој штампи Краљевине Југославије. У црквеном часопису *Богословље* које је излазило у Београду, Ђорђе Сп. Радојичић је писао о томе да ли је у XV вијеку постојала штампарија у Подгорици. Радојичић наводи да је забиљежено народно предање о штампарији у Ђулићима код Подгорице. Говорило се о словима која су тамо налажена. На основу тог предања и на основу причања о тим словима, којих је било „доста па чак и много“, а која се нијесу сачувала, конструисана је Подгоричка штампарија. Затим су тако протумачени текстови Божидара Вуковића да је он проглашен за оснивача те штампарије, и то у времену прије 1478. или 1479. године. Из Подгорице је касније штампарије пренијета на Обод, а затим на Цетиње. Тако би штампарија Црнојевића уствари била та првобитна Подгоричка штампарија. На крају текста Радојичић закључује да се не може сматрати као вјероватно да је та штампарија уопште постојала. Да је она била Божидара Вуковића, он би, очигледно, сматра Радојичић, то поменуо у предговорима или поговорима својих штампаних књига.⁵⁶

49 *Споменица* 1939.

50 *Споменица* 1939, 8-9.

51 Вулетић 1939, 19-58.

52 Штедимлија 1939а.

53 Марковић 1939, 59-61.

54 Марковић 1939, 59.

55 Пејовић 1982, 203.

56 Радојичић 1940а, 13-28.

Увидом у библиографију Божидара и Вићенца Вуковића у периоду између два свјетска рата уочава се да је више писано о њима у часописима и објављивано књига ван простора Зетске бановине, него на њеном подручју. У периоду од 1919. до 1941. године регистровано је 157 библиографских јединица које се односе на Божидара и Вићенца Вуковића.⁵⁷

Након Другог свјетског рата много компетентније, систематскије и студиозније расвијетљени су личност и штампарско-издавачка продукција Вуковића. Прво је у ширем контексту своје докторске дисертације о ћириличком штампарству XV-XVI вијека Дејан Медаковић, са новим подацима, научно представио штампарско-издавачку дјелатност овог нашег штампара и просвјетитеља, настављача Црнојевића штампарског умијећа у Венецији у XVI вијеку, оновременој метрополи европског штампарства.⁵⁸ Године 1981. приређена је репрезентативна изложба Вуковићеве штампарско-издавачке дјелатности у Титограду (Подгорици), која је исте године пренесена у Београд (Народна библиотека Србије) и Нови Сад (Матица српска). Ову изложбу је пратио веома успјешни Каталог који је урадила Рајка Иванишевић – Вујошевић, историчар умјетности.⁵⁹ Двије године касније (1983) Црногорска академија наука и умјетности организовала је научни симпозијум посвећен Вуковићевом штампарском раду. Зборник радова са овог научног скупа објављен је 1986. године.⁶⁰ У склопу мултидисциплинарног пројекта „Црногорска библиографија 1494-1994. године“, универзитетски професор Боривоје Маринковић издао је свеобухватну библиографију о штампарима Божидару и Вићенцу Вуковићу која садржи 1673 библиографске јединице.⁶¹ Руски слависта и библиолог Е. Љ. Немировски је у оквиру истог пројекта објавио књигу о Божидару Вуковићу и његовим настављачима, а објављене су му и двије књиге о Божидару Вуковићу на њемачком језику.⁶²

У временском периоду између 1835. до 1941. године на простору који обухвата данашњу Црну Гору излазио је велики број периодичних публикација. У једном броју публикација писано је о Божидару Вуковићу Подгоричанину и његовом сину Вићенцу. О Божидару Вуковићу писано је како у оквиру текстова који се директно односе на њега, тако и у оквиру текстова који обрађују друге теме. Највише се о Божидару Вуковићу писало поводом 400-то годишњице његове смрти. О Божидару Вуковићу и његовом сину Вићенцу највише се писало у часописима: *Гласу Црногорца*, *Просвјети*, *Зетском гласнику*, *Зети*, *Записима*. Од аутори који су писали животу и раду штампара Вуковића истичу се: Филип Радичевић, Иларион Руварац, Павле Аполонович Ровински, Савић Марковић Штедимлија, Саво Вулетић, Ђорђе Сп. Радојичић и др. Аутори су се највише бавили мјестом гдје се родио Божидар Вуковић, његовим поријеклом, да ли је имао штампарију и на подручју Зете, да ли је он помогао да се покрене прва штампарија на словенском југу - Ободска штампарија. Писало се о дјелатности Вуковића у Венецији, њиховим књигама, као и о њиховим настављачима. Аутори истичу српско поријекло штампара Вуковића из Венеције, као и да они потичу из Подгорице - Зете.

57 Маринковић 1989, 96-116.

58 Медаковић 1958.

59 Вујошевић 1981.

60 *Штампарска и књижевна дјелатност* 1986.

61 Маринковић 1989.

62 Немировски 1993; Nemirovski 2001; Nemirovski 2003.

Литература

Бабовић - Распоповић, Сенка (2002): *Културна политика у Зетској бановини 1929-1941*. Подгорица: Историјски институт Црне Горе.

Влаховић, В. (1940): „Још један Октоих из штампарије Црнојевића“. у: *Записи*. Цетиње, XXIII, 4, 252.

Вујошевић, Рајка (1981): *Божидар Вуковић Подгоричанин*. Титоград: Музеји и галерије Титоград.

Вулетић, Саво (1938): „О животу и раду војводе Божидара Вуковића“. у: *Зета*. Подгорица, 16, 4.

Вулетић, Саво (1939): „Војвода Божидар Вуковић“. у: *Споменица Војводе Божидара Вуковића Подгоричанина: поводом четиристогодишњице од његове смрти*. Подгорица, 19-58.

Глас Црногорца (1889). Цетиње, 9, 3-4; 10, 3; 11, 3-4.

Драгићевић, Ристо (1967): „Записи – гласник цетињског Историјског друштва (1935-1941)“. у: *Историјски записи*. Титоград, XXIV, 3, 405-421.

Драговић, Василије (1939): „Штампарија Божидара Вуковића и Бугари“. у: *Зета*. Подгорица, 13-14, 9.

Ђурић, Војислав (1970): , у: *Историја Црне Горе*. Титоград: Редакција за историју Црне Горе, II-2, 411-531.

Ђуровић, Блажо (1937): „Црногорци као први штампари у Румунији“. у: *Зетски гласник*. Цетиње, 1-4, 10.

Ђуровић, Блажо (1939): „Откривање споменика Божидару Вуковићу, црногорском просвјетару и штампару“. у: *Зета*. Подгорица, 25, 1.

З., Г. (1925): *Војвода Божидар Вуковић Подгоричанин од Ђурића: По Павлу Аполоновичу Ровинском*. Подгорица.

Istorijski leksikon Crne Gore (2006). Podgorica: Daily Press, 4, 854-856.

Јовићевић, Андрија (1926): „Зета и Љешкопоље“. у: *Српски етнографски зборник*. Београд, XXXVIII.

Краут, Вања (1985): *Историја српске графике од XV до XX века*. Горњи Милановац: Дејче новине, Београд: Народни музеј.

Маринковић, Боривоје (1989): *Библиографија о нашем ћириличком штампарству, штампаријама и књигама XV, XVI и XVII столећа. Божидар и Вићенцо Вуковић (XVI)*. Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, II.

Марковић, К. В. (1939): „На гробу Божидара Вуковића“. у: *Споменица Војводе Божидара Вуковића Подгоричанина: поводом четиристогодишњице од његове смрти*. Подгорица, 59-61.

Мартиновић, Душан (1979): *Просвјета 1889-1901, библиографија*. Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, Титоград: Републички завод за унапређивање школства.

Мартиновић, Душан (1987): „Павле Аполонович Ровински (1831-1916)“. у: *Портрети*. Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, 127-141.

Мартиновић, Душан (1987): „Филип Радичевић (1839-1917)“. у: *Портрети*. Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, II, 69-90.

Мартиновић, Душан (1990): „Саво П. Вулетић“. у: *Портрети*. Цетиње: Централна народна библиотека СР Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“, III, 195-199.

Мартиновић, Душан (1995а): „Глас Црногорца (1873-1922) - црногорски лист са најдужим излажењем“, у: *Луча тамо обузета - библиолошки есеји*. Цетиње: Обод, ЦНБ „Ђурђе Црнојевић“, 378-385.

Мартиновић, Душан (1995б): „Инок Пахомије „От Реке“ (Црнојевића)“, у: *Луча тамо обузета, библиолошки есеји*. Цетиње: Обод, ЦНБ „Ђурђе Црнојевић“, 42-45.

Мартиновић, Душан (2006а): „Штампарија војводе Божидара Вуковића Подгоричанина у Венецији (1519-1540). у: *Наука о књизи у Црној Гори. Пола Миленијума у Гутенберговој галаксији*. Подгорица: ЦИД, 62-90.

Мартиновић, Душан (2006б): „Штампарија Вићенца Вуковића у Венецији (1546-1566)“, у: *Наука о књизи у Црној Гори. Пола Миленијума у Гутенберговој галаксији*. Подгорица: ЦИД, 90-99.

Мартиновић, Нико (1965): *Развитак штампе и штампарства у Црној Гори 1493-1945*. Београд: Југословенски институт за новинарство.

Медаковић, Дејан (1958): *Графика српских штампаних књига XV-XVI вијека*. Београд: Научно дело.

Немировски, Е. Љ. (1993): „Издања Божидара и Вићенца Вуковића, Стефана Мариновића, Јакова од Камене реке, Јеролима Загуровића, Јакова Крајкова, Ђованиа Антониа Рампацета, Марка и Бартоломеа Гинамиа. Цетиње“, у: *Црногорска библиографија 1494-1994. година*. Цетиње: Централна народна библиотека Црне Горе „Ђурђе Црнојевић“.

Nemirovskij, E. L. (2001): „Die Druckerei von Božidar Goraždanin in Goražde und Venedig“, in: *Gesamtkatalog der frühdrucke in kyrillischer schrift*. Baden-Baden: Verlag Valentin Koerner, IV.

Nemirovskij, E. L. (2003): „Die zweite Druckerei von Božidar Vuković in Venedig“, in: *Gesamtkatalog der frühdrucke in kyrillischer schrift*. Baden-Baden: Verlag Valentin Koerner, IV.

Пејовић, Ђоко (1967): „Записи, часопис за науку и књижевност, (1927-1941)“, у: *Историјски записи*. Титоград, XXIV, 391-403.

Пејовић, Ђоко (1982): *Просвјетни и културни рад у Црној Гори 1918-1941*. Титоград: Историјски институт СР Црне Горе.

Радичевић, Филип (1885): „Стара минеја Божидара Вуковића у пивском манастиру“, у: *Јавор*. Нови Сад, 38, 1211-1213; 39, 1241-1144.

Радичевић, Филип (1887): „Полу(у)став црквени Божидара Вуковића“, у: *Јавор*. Нови Сад, 36, 575-576.

Радичевић, Филип (1888а): „Зборник Божидара Вуковића у Бару“, у: *Јавор*. Нови Сад, 17, 269-270.

Радичевић, Филип (1888б): „Одговор на „још нешто“ о „Зборнику“ Божидара Вуковића“, у: *Јавор*. Нови Сад, 20, 314-315.

Радичевић, Филип (1889): „Барски Псалтир Вићенца Вуковића“, у: *Просвјета*. Цетиње, 4-5, 132-134.

Радичевић, Филип (1893а): „Осмогласник Божидара Вуковића у манастиру пивском“, у: *Просвјета*. Цетиње, 8, 279-281.

Радичевић, Филип (1893б): „Триод посни Викентија Вуковића у манастиру пивском“, у: *Просвјета*. Цетиње, 11, 411-412.

Радојичић, Ђорђе Сп. (1940а): „Да ли је у XV веку постојала штампарија у Подгорици?“, у: *Богословље*, 1, 13-28.

Радојичић, Ђорђе Сп. (1940б): „О тобожњем новом зборнику Вићенца Вуковића“, у: *Записи*. Цетиње, XXIII, 1, 57-58.

Ровински, Павле А. (1891): „Црна Гора“. у: *Глас Црногорца*. Цетиње, 16, 2-3; 17, 2-3.

Ровински, Павле А. (1895а): „Ободска штампарија и њен значај на словенском југу“. у: *Прославна Споменица четиристогодишњице Ободске штампарије*, Цетиње: Државна штампарија, 40-46.

Ровински, Павле А. (1895б): „Д-р В. Јагић: Прва цетињска црквена штампана књига од године 1494“. у: *Прославна Споменица четиристогодишњице Ободске штампарије*, Цетиње: Државна штампарија, 280-284.

Руvaraц, Иларион (1894): „Старчева Горица“. у: *Просвјета*. Цетиње, IX, 478-479.

Самарџић, Радован (2009): *Писци српске историје*. Београд: Александрија.

Соловјев, Александар (1934): „Попис црногорских племена из године 1592.“. у: *Споменик СКА*. Београд: Српска краљевска академија, 78, 10.

Споменица Војводе Божидара Вуковића Подгоричанина: поводом четиристогодишњице од његове смрти (1939). Подгорица.

Стојановић, Љубомир (1902): *Стари српски записи и натписи*. Београд, Сремски Карловци, I.

Веселиновић, Андрија (1997): „Иларион Руvaraц“. у: *Енциклопедија српске историографије*. Београд: Knowledge, 627-629.

„Црногорске штампарије у XV вијеку, Фрагмент из културне повијести Црне Горе од С. М. Штедимлије“ (1938). *Зета*. Подгорица, 8, 3.

Штампарска и књижевна дјелатност Божидара Вуковића Подгоричанина (1986). Титоград: ЦАНУ.

Штедимлија, Савић М. (1939а): *Божидар Вуковић и млетачки штампари у XVI вијеку*. Загреб.

Штедимлија, Савић М. (1939б): „Ко је и одакле је био Божидар Вуковић“. у: *Зетски гласник*. Цетиње, 784, 2.

**BOZIDAR VUKOVIC AND VICENZA VUKOVIC IN THE MONTENEGRIN
PERIODICALS (1835-1941)**

In the period between 1835 until 1941 (the start of World War II), when it appeared the first periodical almanac *Turtle Dove*, on an area that includes present-day Montenegro, coming out a large number of periodicals that are written numerous articles about Bozidar Vukovic Podgoricanin, the first Serbian printing press in Venice. About Bozidar Vukovic and his soon Vicenza is written to within the texts that are directly related to them, and also in the texts dealing with other topics. About Bozidar Vukovic the most written on the 400 years after his death. About Bozidar Vukovic and Vicenza Vukovic the most has been written in magazines: *Voice of Montenegrins*, *Education*, *Zeta Gazette*, *Zeta*. Among the authors who have written about the life and work of the printer Vukovic stand out: Filip Radicevic, Ilarion Ruvarac, Apolonovič Rovinski, Savic Markovic Stedimlija, Savo Vuletić, Djordje Sp. Radojicic et al. The authors were most interested in the place where Bozidar Vukovic was born; did he have a printing press and in the area of Zeta, did he help to initiate the first printing house in the Slavic south - Obod printing. Written about his activity in Venice, and of his son Vicenza and his successors. The authors point out the Serbian origin of Venice printers, as well as their important role in the cultural history of the South Slavs.

плѣть въ ѿрочѣннѣ. унѣтѣ
ѡтѣстоушенѣ бѣжѣице брага :
ннѣ глѣ. н. салмоглѣ на :

Прѣще себѣ раи плѣть сеын.
пѣтѣнмѣ сеаховно. разрѣ
шнмѣ сеахѣ воуѣ безакоуны.
разрѣѣлѣ трѣплѣтѣ ма.
пѣтѣнмѣхѣ прѣннѣ сеакоуны
ннѣ безакоуны раи трѣплѣтѣ.
даднмѣ аауоушнмѣхѣ.
ннѣ сеакоуны сеаплѣтѣ.
дапрѣмѣлѣхѣ сеакоуны ма.
глѣ. ннѣ. бѣ. глѣ. н :

Унѣтѣ дѣсловоу дѣрн. бѣ вышѣ
нагоу мѣтѣннѣ пѣтѣннѣ ма.
прѣ. бѣрѣ. глѣ. з. нѣ ѿвращѣ
цаѣтѣ воуѣ сеакоуны сеакоуны
пѣтѣннѣтѣ воуѣ сеакоуны ма.
попрѣплѣтѣ. трѣ. бѣтѣ ма. глѣ. н.
салмоглѣ на. рѣцнѣ плѣтѣннѣ :

Прѣдѣтѣ сеакоуны сеакоуны
ма. сеакоуны ма. сеакоуны ма.
ннѣннѣ. нѣтрѣтѣ сеакоуны
сеакоуны ма. сеакоуны ма.

П

